

ПОНЯТТЯ ОФІЦІЙНОЇ НАЗВИ ДЕРЖАВИ (ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ)

Stetsyuk K. P. The concept of the official name of the state

The genesis of the official name of the state as a scientific, political and legal category, the practice of the legal regulation of the order of its establishment and use, as well as the structure (internal structure) of the official name of the state, its functions and etymological features are researched. An attempt to define a notion of the official name of the state as a constitutional and legal category was made.

Key words: constitution, terms and concepts of constitutional law, the official name of the state.

Стецюк Х. П.,

аспірант кафедри
конституційного
права юридичного
факультету
Київського
національного
університету імені
Тараса Шевченка

Серед актуальних питань сучасної юридичної науки чільне місце займає проблематика її понятійно-го апарату. При цьому сам понятійний апарат, як зазначає М. Панов, мав би бути не тільки «цілісним, а й системним логіко-юридичним утворенням, у якому всі поняття (категорії) знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, у відносинах координації та субординації» [1, с. 81]. Останнє є особливо актуальним для вітчизняного конституційного права, якісно нова сторінка якого розпочалася з прийняттям чинної Конституції України та (у зв'язку з цим) з упровадженням у національний політико-правовий обіг цілої низки нових конституційно-правових інститутів та явищ. У той же, як вважає В. Шаповал, «сучасна вітчизняна наука конституційного права перебуває на стадії своєрідного первинного накопичення знань, і одним із її головних завдань треба вважати дослідження теорії і практики світового конституціоналізму», а «враховуючи суспільно-політичний вибір, підтверджений фактом прийняття Конституції України, з цієї теорії і практики мають бути запозичені концептуальні підходи і так званий інструментарій, тобто ключові терміни і поняття» [2, с. 105]. Усе це, як видається, безпосередньо стосується інституту офіційної назви держави — явища, політико-правова природа якого, як і саме визначення поняття, досі перебуває поза належною увагою науковців.

Безпосередньо у вітчизняному конституційному праві питання поняття офіційної назви держави як таке спеціально не досліджувалося. Проте окремі аспекти цієї проблематики знайшли своє часткове відображення в декількох роботах українських учених різних періодів, зокрема О. Губрієнко, І. Лозинського, К. Костіва, В. Старосольського, М. Стахіва та ін. Подібну ситуацію можна спостерігати і в зарубіжному правознавстві, оскільки наукові праці, у яких тією чи іншою мірою висвітлювалася проблематика офіційної назви держави (Г. Андрєвої, А. Белкіна, Г. Єллініка, Й. Ізензее С. Сагана, А. Соколова та ін.), як правило, не містять дефініції офіційної назви держави.

Метою статті є аналіз генези дослідження явища офіційної назви держави, практики її конституційно-правового закріплення (установлення), її структури (внутрішньої будови), функцій, етимологічних особливостей, а також визначення поняття «офіційної назви держави» як конституційно-правової категорії.

Офіційна назва держави, разом із державними символами, столицею, національною грошовою одиницею, державними святами тощо, належить до групи атрибутів державності, через які певною мірою зовнішньо відбито незалежність держави (її суверенітет) [3, с. 86; 4, с. 106]. Саме офіційну назву без перебільшення можна назвати невід'ємним атрибутом держави, оскільки без власного (тільки їй належного) найменування не може існувати держава. Навіть тимчасові державні утворення, будучи не завжди самостійними, як правило,

розпочинають своє «суспільно-політичне життя» з проголошення власного найменування. Тому обов'язковим елементом системи конституційно-правового регулювання сучасної держави є відповідні нормативні положення, зокрема й конституційного характеру, щодо визначення офіційного найменування.

Як зазначає Г. Андрєєва, «офіційна назва держави може використовуватися в конституції відразу без якихось застережень, при цьому розуміється, що вжита в конституції назва і є офіційною, незважаючи на відсутність спеціальних положень про це» [5, с. 280]. Прикладів такого більш ніж достатньо (Болгарія, Вірменія, Італія, Латвія, Португалія, Франція, Чехія та ін.). У той же час низка конституцій європейських держав містять спеціальні статті щодо офіційної назви своєї держави (стаття 4 Конституції Ірландії 1937 р.: «держава називається Ейре, або англійською мовою Ірландія» [6, с. 326]; стаття 1 Конституції Грузії 1995: «назва грузинської держави — «Грузія» [7]; частина друга статті 1 Конституції Російської Федерації 1993 р.: «найменування Російська Федерація та Росія рівнозначні» [8, с. 406] та ін.).

Часто офіційна назва держави встановлювалася актами установчого характеру чи наближеними до них спеціальними політичними документами або й окремими законами. Згодом згадка про такі акти (документи, закони) могла бути присутньою в національних конституціях або бути відсутньою. Однак у всіх випадках, якщо конституція безпосередньо не встановлювала нової (чи

не змінювала раніше проголошеної) офіційної назви держави, остання вживалася в конституціях без якихось спеціальних застережень. Так, у Декларації Верховної Ради Латвійської РСР «Про відновлення незалежності Латвійської Республіки» (1990 р.) окремим положенням передбачалося, що «офіційна назва Латвійської держави — Латвійська Республіка, скорочено — Латвія» [9]. Натомість у чинній Конституції Латвійської Республіки якихось окремих положень щодо визначення офіційної назви держави не міститься [8, с. 40–47]. Майже подібна ситуація двічі була й в українській історії. Перший раз, коли Четвертим Універсалом Української Центральної Ради (22.01.1918) було проголошено «Українську Народну Республіку самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу», згодом використано цю форму офіційної назви вже як dokonаний факт у Конституції Української Народної Республіки (29.04.1918). І другий раз, коли Актом проголошення незалежності України (24.08.1991) було проголошено «створення самостійної української держави — Україна» і пізніше в Конституції України (28.06.1996) було зазначено, що Верховна Рада України, приймаючи цю Конституцію, «керується Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням», а саму офіційну назву держави («Україна») було вжито за текстом Основного Закону без будь-яких додаткових застережень [10, с. 112, 115, 334, 393].

Вважається, що одним із перших у науці державного права звернув увагу на проблематику «назви держави» відомий німецький вчений Г. Єллінек (Jellinek, 1851–1911) [11, с. 118]. Його фундаментальна робота «Загальне вчення про державу» (1900 р.) містила невелику за обсягом, однак містку за змістом окрему главу — «Назва держави», у якій уперше було запропоновано свого роду схему історичного розвитку «назви держави» від найдавніших (античних) часів і до кінця XIX ст. Єллінек звертав увагу на те, що на початку державно-організованого життя значні території позначались як сукупність жителів, пізніше — як окремі поселення (міста). На його думку, так було спочатку й у Стародавньому Римі. А вже згодом «із міста Риму виростає величезна територіальна держава древніх часів. Це перетворення римська термінологія змогла відобразити лише частково та недосконало, ототожнюючи владу уряду з римською державою і перетворивши таким чином *res publica* в *imperium*». Отже, суттєвий елемент держави (за Єллініком) «переміщується таким чином від громадян до державної влади: *res publica* стає синонімом *res imperantis*» [12, с. 150].

Натомість пізніше відбувається дещо інший процес у цьому напрямку, і вже саме «переміщення центру ваги» в назві держави відбувається в напрямку її «територіального елементу»; вчений пов'язував це з появою в середньовічній термінології для позначення держави терміна *земля*, що відповідало перевазі «німецьких» держав і ролі, яку

отримувала «земля» як матеріально відчутна основа політичної сили. У той же час, у XIV ст., загальноприйнятим терміном для означення країни стає термін *держава* («государство», «господарство», «влада», «владарювання», «панування»), уведення якого в політико-правовий обіг Єллінек пропонував пов'язувати з ім'ям відомого італійського мислителя середньовіччя Н. Макіавеллі (Machiavelli, 1469–1527) — автора відомого політичного трактату «Державець» («Государь», 1518 р.). Нові ж часи, на думку вченого, приносять у назву держави слово *народ* (Volk, nation, nazione) [12, с. 154].

У вітчизняному правознавстві першим значним дослідженням «назви держави» стала робота відомого вченого-правознавця М. Стахів (1895–1978) «Зміна назви держави як вислід розвитку держави», опублікована в Науковому Віснику Українського Вільного Університету (1948 р.) [13, с. 149].

Фактично розвиваючи запропоновану Г. Єллінеком історичну схему розвитку інституту назви держави, М. Стахів спеціально наголошує, що «назва держави впродовж її історичного розвитку змінювалася разом із нею (державою — Х.С.)» [13, с. 185]. Учений погоджується з тим, що первинно функцію офіційної назви держави виконувало найменування племені (*атенці*), найменування жителів населеного міста (*римський народ*) чи просто саме місто (*Рим*). Згодом цю роль почала виконувати значно більша територія розселення людей — *земля* («чеська земля», «франкська земля»). Пізніше

на зміну «територіальної» ознаки в назві держави приходить чинник «влади», «владарювання», «могутності». Останнє зумовлює появу в назві держави слів *королівство*, *князівство*, *царство*, а завершується процес розвитку назви держави (на час написання праці М. Стахіва) — широким використанням слова *народ* (nation) у назві держави [14, с. 189].

Окрему увагу М. Стахів звернув на особливості становлення інституту «назви держави» на українських землях, які, на його погляд, мали чимало спільного з аналогічними процесами в Центральній та Західній Європі. Ці погляди вченого знайшли своє продовження в новітніх дослідженнях «назви держави» в Україні. У юридичній літературі зокрема аргументовано стверджується, що Україна на своєму історичному шляху пройшла класичний як для європейських народів шлях розвитку інституту власної офіційної назви держави: від первинних форм, виражених у словах *поле*, *поляни*, через *Руську Землю* — до *Галицько-Волинського князівства*, станової козацької держави *Війська Запорозького* (XVII — XVIII ст.ст.), а в нові часи — до назв *Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки* [13, с. 151].

Кінець 80-х — поч. 90-х років минулого століття ознаменувалися підвищеною увагою до проблематики «офіційної назви держави», насамперед у країнах Центральної та Східної Європи. В основі такого «інтересу» лежало прагматичне завдання — перейменування колишніх країн так званого соціалістичного табору та найменування нових

держав, які виникли (чи відродилися) на теренах колишнього СРСР. З'являються публікації, у яких головним чином приверталася увага до історичних традицій у процесі найменування конкретних держав, щодо техніки (процедури) офіційного найменування нових держав і навіть публікації, присвячені проблемам становлення офіційної назви держави як окремого інституту державного права [14]. Однак ні тоді, ні раніше питання дефінітивного визначення самого поняття «офіційна назва держави» не розкривалося. Вирішенню цього питання, окрім з'ясування історичних засад (основ) офіційних назв тих чи інших держав, могло певним чином допомогти також і визначення питання внутрішньої структури (будови) інституту офіційної назви держави, її функцій, зрештою — етимологічного змісту словосполучення «офіційна назва держави».

У своїй внутрішній будові офіційна назва сучасної держави складається, як правило, з двох умовних частин: «індивідуалізаційної» (тієї частини офіційної назви держави, яка вказує на індивідуальну особливість держави, а саме її зв'язок із найменуванням певного етносу чи народу) та «доповнювальної» або «додаткової» частини офіційної назви держави (частини, яка свідчить про політико-правові та іноді суспільно-економічні особливості держави) [14, с. 119–122]. Перша складова офіційної назви держави є її основною частиною. Без неї (за небагатьма винятками) не існує самої офіційної назви сучасної держави як такої. Саме назви певних етносів і народів стали основою

офіційних назв переважної більшості сучасних держав (Албанія, Греція, Іспанія, Литва, Румунія, Фінляндія, Хорватія та ін.). Через наявність другої («додаткової») складової офіційної назви держави передається інформація про форму державного правління, державного устрою країни чи інші особливості політико-ідеологічного характеру. Наприклад, в офіційних назвах низки держав містяться прямі вказівки на наявність монархічного (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Данія та ін.) чи республіканського (Республіка Австрія, Французька Республіка, Чеська Республіка та ін.) устрою. Досить часто «доповнювальним» елементом є вказівка на форму державного устрою (Федеративна Республіка Німеччина, Швейцарська Конфедерація).

Якщо виходити із загальнометодологічного розуміння поняття «функцій» у правознавстві, зокрема і в теорії конституційного права, власне як «основних напрямків діяльності, які виражають сутність і призначення того чи іншого явища, його роль та місце в суспільстві як певних видів впливу на суспільні відносини» [5, с. 313], то під функціями офіційної назви держави в найбільш загальному варіанті можна було б розуміти єдність основних напрямків діяльності та суспільно-політичного призначення останньої. Таких імовірних «направків діяльності» інституту офіційної назви держави (її функцій) можна виділити декілька, а саме: представницький або репрезентаційний напрямок (місце та роль цього інституту

у взаємовідносинах з іноземними державами, умовний рівень «держав-держава»), політичний напрямок (рівень «держав-громадянин») та ідеологічний напрямок (включно з його виховним сегментом) (рівень «держав-особа»).

За таких підходів наявність напису офіційної назви держави на митних переходах засвідчує державну належність цієї території. Подібну функцію виконує й напис офіційної назви на будинках дипломатичних і консульських установ. У той же час наявність напису офіційної назви держави на загальногромадянських паспортах, на інших документах, що посвідчують особу, на документах про народження, освіту, одруження, смерть, свідчить про дещо іншу функцію офіційної назви держави. Крім того, не варто забувати, що в переважній більшості випадків іменем держави виносяться рішення судів. У цих випадках, напевно, можна більше говорити про політичну функцію інституту офіційної назви держави. У свою чергу ідеологічна (виховна) функція назви держави виявляється насамперед у потенційних можливостях бути належним елементом системи виховання молодого покоління громадян в дусі поваги до Батьківщини, відданості загальнолюдським демократичним цінностям та ідеалам. В останньому випадку надзвичайно важливого значення набуває присутність у структурі офіційної назви не тільки індивідуалізаційної частини, але й доповнювальних сегментів. Особливо це стосується засад республіканізму. На нашу думку, прикладом вдалого викладу ще на рівні конституційних норм сутності офіційної назви держави

(потенційно здатної до належного виконання своєї виховної функції) є чинна Конституція Республіки Польща, оскільки серед її положень міститься припис про те, що саме «Республіка Польща є спільним благом усіх громадян», що вона «є правовою демократичною державою, яка втілює в життя засади соціальної справедливості» (статті 1 та 2 Конституції Республіки Польща) [15, с. 173].

Отже, під офіційною назвою держави можна розуміти обов'язковий атрибут її суверенності, закріплений на конституційному рівні у формі лаконічного словесного найменування, який призначений для міжнародно-правової та суспільно-політичної індивідуалізації держави й містить інформацію про її національну приналежність, а також найбільш важливі суспільно-політичні характеристики держави.

Звідси характерними рисами (суттєвими ознаками) офіційної назви держави можна вважати: 1) конституційне закріплення словесного найменування держави; 2) здатність у лаконічній словесній формі передати національну приналежність держави та найбільш суттєві особливості її суспільно-правового устрою; 3) наявність зв'язку офіційної назви держави з державним суверенітетом (незалежністю держави), який є основою її закріплення та встановлення порядку використання й правової охорони.

Список використаних джерел:

1. Панов Н. И. О соотношении и взаимосвязи понятийных аппаратов юридических наук / Н. И. Панов // Методологічні

проблеми правової науки. Матеріали міжнародної наукової конференції. Харків, 13 — 14 грудня 2002 р. / упорядники М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. — Х. : Право, 2003. — 274 с.

2. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія / В. М. Шаповал. — К. : Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. — 560 с.

3. Тодыка Ю. Н. Основы конституционного строя Украины: учебное пособие / Ю. Н. Тодыка. — Харьков : «Факт», 1999. — 320 с.

4. Стецюк П. Б. Державні символи України: конституційно-правова характеристика / П. Б. Стецюк // Вісник Конституційного Суду України. 2004. — № 6. — С. 103–115.

5. Андреева Г. Н. Конституционное право зарубежных стран: учебник / Г. Н. Андреева. — М. : Изд-во Эксмо, 2005. — 656 с.

6. Конституции государств Европейского Союза / Л. А. Окуньков ; под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л. А. Окунькова. — М. : Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. — 816 с.

7. Конституция Грузии [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346>

8. Конституції нових держав Європи і Азії / упор. С. П. Головатий. — К. : Укр.

правн. фундація. — Вид-во «Право», 1996. — 544 с.

9. О возобновление независимости Латвийской Республики: постановление Верховного Совета Латвийской ССР // Ведомости Верховного Совета и Правительства Латвийской Республики. 1990. — № 20.

10. Томенко М. В. Історія української Конституції : навч. посіб. / К. : Освіта, 2009. — 464 с.

11. Белкин А. А. Официальное название государства (фрагмент лекции) / А. А. Белкин // Правоведение. — 1995. — № 3. — С. 118–138.

12. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек // Вступительная статья докт. юрид. наук, проф. И. Ю. Козлихина. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. — 752 с.

13. Стецюк П. Б. Офіційна назва держави: конституційно-правова характеристика / П. Б. Стецюк // Правова держава. — К., 2004. — Вип. 24. — С. 147–154.

14. Стахів М. Зміна назви держави як вислід розвитку держави / М. Стахів // Науковий Вісник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання. Т.V. — Мюнхен, 1948. — 436 с.

15. Конституції зарубіжних країн: навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Серьогіна / В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. — Харків : Видавництво «ФІНН», 2009. — 947 с.

Стецюк Х. П. Поняття офіційної назви держави (до постановки питання)

Висвітлюються питання генези офіційної назви держави як наукової та політико-правової категорії, практики правового регулювання порядку її встановлення та використання, а також питання структури (внутрішньої будови) офіційної назви держави, її функцій та етимологічних особливостей. Зроблено спробу визначення поняття офіційної назви держави як конституційно-правового явища.

Ключові слова: конституція, терміни і поняття конституційного права, офіційна назва держави.

Стецюк Х. П. Понятие официального названия государства (к постановке вопроса)

Освещаются вопросы генезиса официального названия государства как научной и политико-правовой категории, практики правового регулирования порядка ее установления и использования, а также вопросы структуры (внутреннего строения), ее этимологических особенностей. Сделано попытку определения понятия официального названия государства как конституционно-правового явления.

Ключевые слова: конституция, термины и понятия конституционного права, официальное название государства.

Стаття надійшла до друку 12 січня 2016 р.